

XX ASRNING 40-YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA BEZGAKKA
QARSHI KURASH TARIXI

Akbarov Raxmatillo Murtozali o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi,

Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: Saidakbar01@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0009-1703-7735>

Tel: +998930574320

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23254943>

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asrning 40-yillarida O‘zbekistonda bezgakka qarshi kurashning tashkil etilishi va rivojlanishi tarixiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Ikkinchi jahon urushi yillaridagi ijtimoiy-iqtisodiy va epidemiologik sharoitning bezgakning tarqalishiga ta’siri, kasallikka qarshi kurashda davlat va mahalliy boshqaruv organlarining faoliyati, tibbiy infratuzilmaning shakllanishi hamda maxsus bezgakka qarshi xizmatning rivojlanishi yoritiladi. Shuningdek, bezgakning oldini olish va unga qarshi kurashda davolash, profilaktika, epidemiologik nazorat, sanitariya-obodonlashtirish hamda kasallik tashuvchilariga qarshi kurash kabi yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi ko‘rib chiqiladi. Maqolada arxiv hujjatlari va davriy matbuot materiallari asosida XX asrning 40-yillarida O‘zbekistonda bezgakka qarshi kurashning o‘ziga xos xususiyatlari hamda uning sog‘liqni saqlash tizimidagi o‘rni tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: bezgak, malyariya, bezgakka qarshi kurash, O‘zbekiston SSR, XX asrning 40-yillari, Ikkinchi jahon urushi, epidemiologik vaziyat, tibbiy infratuzilma, sanitariya-epidemiologiya, profilaktika, tibbiyot tarixi, Namangan

Аннотация: В статье рассматривается история организации и развития борьбы с малярией в Узбекистане в 1940-е годы. Анализируется влияние социально-экономических и эпидемиологических условий периода Второй мировой войны на распространение малярии, деятельность государственных и местных органов управления, формирование медицинской инфраструктуры и развитие специализированной противомаларийной службы. Особое внимание уделяется основным направлениям борьбы с заболеванием, включая лечение и профилактику, эпидемиологический контроль, санитарно-оздоровительные мероприятия и борьбу с переносчиками малярии. На основе архивных документов и материалов периодической печати выявляются особенности организации противомаларийных мероприятий в Узбекистане в 1940-е годы и определяется их значение в развитии системы здравоохранения республики.

Ключевые слова: малярия, борьба с малярией, Узбекская ССР, 1940-е годы, Вторая мировая война, эпидемиологическая ситуация, медицинская инфраструктура, санитарно-эпидемиологическая служба, профилактика, история медицины, Наманган

Abstract: This article examines the history of malaria control in Uzbekistan during the 1940s. It analyzes the impact of the socio-economic and epidemiological conditions of the Second World War on the spread of malaria, the activities of state and local authorities, the development of medical infrastructure, and the formation of specialized anti-malaria services. Particular attention is given to the main directions of malaria control, including treatment and prevention, epidemiological surveillance, sanitary measures, and vector control. Based on archival documents and periodical press materials, the study identifies the specific features of malaria control in Uzbekistan during the 1940s and examines its significance for the development of the republic’s healthcare system.

Keywords: malaria, malaria control, Uzbek SSR, 1940s, Second World War, epidemiological situation, medical infrastructure, sanitary and epidemiological service, prevention, medical history, Namangan

KIRISH

XX asrning 40 – 50-yillaridagi bezgak kasalligiga qarshi kurash tadbirlari avvalgi o‘n yilliklarga nisbatan bezgakka qarshi davlat siyosatining kuchayishi, tibbiy infratuzilmalar tarmog‘ining kengayishi, dori preparatlarining ham tur, ham miqdor jihatidan ko‘payishi, umuman olganda kasallikni davolashda kompleks choralarni ko‘rilishi bilan harakterlanadi.

Mazkur davrda Ikkinchi jahon urushi yillaridagi ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli 1943 va 1944-yillardagi bezgak to‘lqinini qayta ko‘tarilishini hisobga olmaganda bezgak bilan kasallanish darajasi yil sayin pasayib borganini ko‘rish mumkin.

Ushbu yillarda bezgakka qarshi chora-tadbirlarga umumiy rahbarlik qilish va tashuvchi (chivin)ga qarshi kurashish uchun muassasalar tarmog‘i va kadrlariga ega bo‘lgan ixtisoslashtirilgan bezgakka qarshi infratuzilma yaratildi. Quyida 1940-1955-yillar oralig‘ida umumiy tibbiyot xodimlari va bezgakka qarshi tashkilot tibbiy kadrlarining o‘rish ko‘rsatkichlari berib o‘tiladi [1]:

Xodimlar	1940	1950	1955
Shifokorlar:			
Shaharlarda	2005	4620	5636
Qishloqlarda	556	1025	1185
Sanitariya-epidemiya guruhleri (malyariologlarni qo‘shib hisoblaganda)	235	626	871
Bezgakka qarshi tashkilot shifokorlari	130 (1942-yil)	339 (1949-yil)	448 (1953-yil)
O‘rta tibbiyot xodimlari:			
shaharlarda	6282	8572	5263
Qishloqlarda	5254	5263	8341
Bezgakka qarshi tashkilot o‘rta tibbiyot xodimlari	340 (1942-yilda)	1352	1592
Jamoatchi (kolxozchi) akxinizatorlar	300 (1942-yil)	1469 (1949-yil)	1785 (1953-yil)
Feldsherlar:			
Oliy ma’lumotli feldsherlar	72	359	499
O‘rta ma’lumotli feldsherlar	568	779	890

Bezgak qarshi infratuzilmalar tarmog‘ini tahlil qiladigan bo‘lsak, O‘zbekistonda sanitariya-epidemiya stansiyalari: 1940-yilda 30 ta, 1950-yilda 175 ta, 1955-yilda 195 taga yetdi;

Bezgakka qarshi stansiyalar: 1940-yilda 73 ta, 1950-yilda 109 ta, 1953-yilda esa 143 tani tashkil etdi;

Bezgakka qarshi punktlar: 1940-yilda 187 ta, 1950-yilda 454 ta, 1955-yilda 458 tani tashkil etdi;

Bezgakka qarshi brigadalar: 1940-yilda 60 ta, 1950-yilda 250 ta, 1953-yilda 184 ta;

Bezgakka qarshi otryadlar: 1940-yilda 15 ta, 1950-yilda 10 ta, 1953-yilda 15 tani tashkil etdi.[2]

Bezgakka qarshi kurash samaradorligini oshirishda nafaqat tibbiy muassasalar va mutaxassislar sonining ko‘payishi, balki kasallikni davolash va uning tarqalishining oldini olishga qaratilgan kompleks sanitariya-gigiyena tadbirlarining kengayishi ham muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, 1943, 1953 va 1956-yillardagi statistik ma’lumotlar bezgakka qarshi kurash usullarining ko‘lami va mazmuni sezilarli darajada o‘zgarganini ko‘rsatadi.

Jumladan, 1943-yilda tizimli davolashdan 335 935 nafar, qaytalanishga qarshi davolashdan 241 696 nafar kishi foydalandi. 68 795 nafar kishida ommaviy kimyoprofilaktika amalga oshirildi, 1 082 800 nafar kishi qonni tekshirish orqali tekshiruvdan o‘tkazildi. 663 gektar maydon neftlandi, 7149 gektar maydon tuproq orqali Parij yashili bilan ishlovdan o‘tkazildi. 26 896 gektar yer aviatsiya orqali changlatildi. 12 365 gektar suv havzalariga gambuziya balig‘i tashlandi, 192 gektar

hududda botqoqliklar tugatildi, 428 km uzunlikdagi kollektor tashlamalari va drenaj tarmoqlarini tozalash ishlari amalga oshirildi.[3]

Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekistonda epidemiologik vaziyatning keskin murakkablashuvi bezgakka qarshi kurash masalasini yanada dolzarb ahamiyat kasb etishiga olib keldi. Urush yillarida respublika hududiga aholining ommaviy ko‘chirilishi, ko‘chib kelgan aholining salomatlik holati turlicha bo‘lgani, turmush darajasining pasayishi, sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilish imkoniyatlarining cheklanishi hamda tibbiyot xodimlarining frontga safarbar etilishi yuqumli va parazitlar kasalliklarning tarqalishi uchun qulay sharoit yuzaga keltirdi. Davr matbuotida ich terlama, tepkili terlama, dizenteriya, bolalar ichak kasalliklari, sil va boshqa yuqumli kasalliklarning keng tarqalishi haqida ma’lumotlar uchraydi.

Mazkur umumiy epidemiologik vaziyat fonida bezgak bilan kasallanish ko‘rsatkichi ham keskin oshgan. Mavjud arxiv ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston SSRda 1939-yilda bezgak bilan kasallanganlar soni 76 480 nafarni tashkil etgan bo‘lsa, 1945-yilga kelib bu ko‘rsatkich 442 539 nafarga yetgan.[4] Ya’ni, urush yillarida bezgak bilan kasallanish qariyb 5,8 baravar oshgan. Bu holat bezgakning nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy va iqtisodiy muammoga aylanganini ko‘rsatadi.

Bezgakning tarqalishiga urush sharoitidagi tibbiy kadrlar taqchilligi ham salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Ko‘plab shifokor va hamshiralarning frontga safarbar etilishi natijasida front ortidagi aholiga tibbiy xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari qisqardi. Shu sababli bezgakka qarshi kurashda mavjud tibbiy kuch va vositalardan samarali foydalanish, kasallik o‘choqlarini aniqlash hamda uning tarqalishiga sabab bo‘luvchi omillarni bartaraf etish masalalari davlat va mahalliy boshqaruv organlari kun tartibidagi muhim vazifalardan biriga aylandi.

Bezgakning oldini olishda kasallik tashuvchisi bo‘lgan chivinlarning ko‘payish sharoitlarini cheklashga qaratilgan sanitariya va xo‘jalik choralariga ham alohida e’tibor berildi. Xususan, Namangan shahrida bezgakning paydo bo‘lishi va tarqalishining oldini olish maqsadida shahar partiya komitetining 1945-yil 24-martdagi majburiy qarori bilan shahar hududi va uning atrofidagi 3 kilometr doirada sholi ekish taqiqlandi. Qarorda mazkur hududda ekilgan sholi maydonlarini darhol yo‘q qilish, taqiqni buzgan shaxslarni esa sud javobgarligiga tortish belgilangan.[5]

Bunday choralar, avvalo, sholi ekiladigan suvli maydonlarda chivinlarning ko‘payishi uchun qulay sharoit yuzaga kelishi bilan bog‘liq edi. Shu bois bezgakka qarshi kurash faqat bemorlarni davolash bilan cheklanib qolmay, balki kasallik tashuvchilarining ko‘payish muhitini bartaraf etish, suv havzalarini nazorat qilish va epidemiologik xavf tug‘diruvchi xo‘jalik faoliyatini cheklash kabi profilaktik tadbirlarni ham qamrab olgan.

Shunday qilib, Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekistonda bezgakka qarshi kurash bir tomondan kasallangan bemorlarni davolash va tibbiy yordam ko‘rsatishga, ikkinchi tomondan esa kasallikning tarqalish omillarini bartaraf etishga qaratilgan kompleks sanitariya-epidemiologik siyosat shaklida olib borildi. Bezgak bilan kasallanishning 1939–1945-yillarda keskin ortishi esa urush sharoitida ushbu kasallikka qarshi kurash davlat sog‘liqni saqlash siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanganini ko‘rsatadi.

XULOSA

XX asrning 40-yillari O‘zbekistonda bezgakka qarshi kurash tarixida murakkab, ayni paytda institutsional jihatdan muhim bosqich bo‘lgan. Ikkinchi jahon urushi sharoitida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, aholining hududiy harakati, sanitariya sharoitlarining murakkablashuvi va tibbiy kadrlar taqchilligi bezgakning epidemiologik holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Shu bilan birga, mazkur davrda bezgakka qarshi kurash davlat sog‘liqni saqlash tizimining alohida va muhim yo‘nalishiga aylanib, unga xizmat qiluvchi maxsus tibbiy infratuzilma, mutaxassislar va tashkiliy mexanizmlar shakllantirildi. Kasallikka qarshi kurash faqat bemorlarni davolash bilan chegaralanib qolmay, profilaktika, epidemiologik kuzatuv, sanitariya-obodonlashtirish ishlari va kasallik tashuvchilariga qarshi kurash kabi o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni qamrab oldi.

Tadqiqotda foydalanilgan arxiv hujjatlari va davriy matbuot materiallari XX asrning 40-yillarida bezgakka qarshi kurashning markaziy davlat siyosati bilan bir qatorda mahalliy sharoit va hududiy xususiyatlarga ham moslashtirilganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, mahalliy boshqaruv organlarining epidemiologik vaziyatni nazorat qilishga qaratilgan qarorlari bezgakka qarshi kurashning tibbiy soha doirasidan chiqib, xo‘jalik va sanitariya siyosati bilan ham bog‘langanini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, 1940-yillar O‘zbekistonda bezgakka qarshi kurashning tashkiliy, tibbiy va profilaktik asoslari mustahkamlangan davr sifatida baholanishi mumkin. Ushbu jarayon keyingi o‘n yilliklarda bezgakka qarshi kurash tizimining yanada takomillashuvi uchun muhim zamin yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Ilmiy texnika va tibbiyot hujjatlari milliy arxivi (O‘z Res ITTHMA). 302-fond, 1-ro‘yxat, 18-yig‘ma jild, 6-varaq
2. O‘z Res ITTHMA. 302-fond, 1-ro‘yxat, 18-yig‘ma jild, 8-varaq
3. O‘z Res ITTHMA. 302-fond, 1-ro‘yxat, 18-yig‘ma jild, 9-varaq
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi (O‘z Res MA). R-1619-fond, 11-ro‘yxat, 1176-yig‘ma jild, 17-varaq
5. Безгакка қарши кураш чоралари ҳақида // Сталин ҳақиқати. – №.66 (3317). 1945, 24 апрель.